

44. Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета. Вып. 9. Приходы и церкви Подольской епархии / Под ред. свящ. Е. Сецинского. К.-П., 1901. 1267 с.
45. Українська революція (1917-1921) в іменах: вінницькі сторінки: Біографічний довідник. – Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2019. 320 с.
46. Швенцонь А. Описаніє Литинскаго уѣзда Подольской губерніи. Вид. друге, доп. / Упор. Р. М. Зелінський. – Вінниця: Нілан-ЛТД, 2024. 200 с.
47. Шистер А. Кириак Константинович Костанди. – Л.: Художник РСФСР, 1975. 138 с.

Віталій Тучинський

ПАЛАЦИ МУРОВАНОКУРИЛОВЕЧЧИНИ ЯК ПАМ'ЯТКИ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ

Анотація. У публікації досліджено історію будівництва палаців у Мурованих Курилівцях, Михайлівцях та Котюжанах, охарактеризовано їх архітектурні стилі та особливості. Подано інформацію про власників палаців та історичні події, що відбувалися на їх території. Звернуто увагу на необхідність охорони і збереження палацо-паркових пам'яток краю.

Ключові слова: Муровані Курилівці, Михайлівці, Котюжани, польська шляхта, пам'ятки історії та культури, палаци, архітектура.

Vitalii Tuchynskyi

PALACES OF MUROVANOKURILOVECH REGION AS MONUMENTS OF HISTORY AND CULTURE

Abstract. The publication examines the history of the construction of palaces in Murovyny Kurylivtsi, Mykhailivtsi and Kotyuzhany, their architectural styles and features are characterized. Information is provided about the owners of the palaces and historical events that took place on their territory. Attention was drawn to the need to protect and preserve the palace and park monuments of the region.

Keywords: Murovani Kurylivtsi, Mykhailivtsi, Kotyuzhany, Polish nobility, monuments of history and culture, palaces, architecture.

Мурованокуриловеччина – цікавий та мало вивчений регіон південно-західної частини Вінниччини. Після адміністративної реформи 2020 року Мурованокуриловецька ОТГ входить до складу Могилів-Подільського району Вінницької області і включає близько 85% території колишнього Мурованокуриловецького району.

На території краю збереглося чимало пам'яток палацо-паркової архітектури, значна частина із яких потребують надійного збереження та реставрації. Зокрема, у напівзруйнованому стані знаходиться унікальний палац цукрозаводчика Нафтула Когана у селі Вищий Ольчедаїв, який найближчим часом може повністю зруйнуватися. Найбільш цікавими з історичної та архітектурної точки зору є три

палаці, що розташовані у селищі Муровані Курилівці, селах Михайлівці та Котюжани.

Палац Станіслава Комара у Мурованих Курилівцях є частиною садибного комплексу куди входять також арсенал, два флігелі, замкові мури, міст та парк. Садибу було закладено у XVI столітті заможною подільською родиною Чурилів, що збудувала замок, який частково зберігся до наших днів[1, с.567]. Наприкінці XVIII століття власницею маєтку була Катержина Косаківська - дворянка з роду Потоцьких, яка після другого поділу Польщі 1793 року відмовилася присягати завойовнику - російській імперії, а тому її маєток було конфісковано і передано Станіславу Комару. У 1805 році родина Комарів збудувала палац, арсенал та міст через річку Жван. У першій чверті XIX століття було споруджено нові будівлі садиби, зокрема і два флігелі, один із яких зберігся. Після смерті С.Комара в палаці проживала його донька Дельфіна – відома європейська красуня, яка була музою видатного польського поета Зигмунда Красінського. Композитор та виконавець Фредерік Шопен присвячував її музичні твори, а художник Ернст Делакруа втілював її образ у багатьох своїх картинах. У середині XIX століття садибу придбав адмірал Михайло Чихачов, учасник російсько-турецьких воєн, директор російського товариства пароплавства й торгівлі на Чорному й Азовському морях. Після жовтневого перевороту 1917 року палац було націоналізовано. У 1920-1930-х роках у ньому перебував сільськогосподарський технікум, прикордонний загін, а пізніше військовий комісаріат. З 1958 року і до нині – санаторна школа-інтернат для дітей із захворюванням серцево-судинної системи. В середині XX століття палац було перебудовано та пристосовано для використання як навчального закладу для дітей інтернатного типу[2,с.178-179].

Будівлю палацу зведено у стилі пізнього класицизму на підмурках старого замку і розташовано на нерівному ландшафті. Будівельники старого замку звісно не використовували цементного розчину, а для кращої стиковки каменів укладали їх виступом верхнього в поглиблення нижнього. Найкраще зберігся кам'яний ескарп XVI століття з північної, східної та південної сторони, що включає підземні склепінні каземати. Головний фасад палацу складається із двох поверхів, а тильний, який виходить у парк, - з трьох поверхів. Фасади симетричні, з трьома ризалітами. На рівні першого поверху вздовж будівлі палацу тягнеться галерея на стовпах, над якою на ризалітах розташовані балкони на кам'яних фігурних консолях. Парадний фасад палацу прикрашає виносний портик з чотирма колонами тосканського ордену, які тримають трикутний фронтон. Головний в'їзд до садиби прикрашають обеліски. Планування інтер'єру палацу – анфіладне, з розташованим по центру вестибюлем і парадним залом. У кімнаті, де зараз міститься бібліотека, збереглася вишукана ліпнина із зображенням античних музичних інструментів. Збереглися також циліндричні печі опалення та колони з дорійськими капітелями. Зважаючи на вишуканість палацу, сучасники називали його «Подільським Лувром»[3,с.180-181]. Інші споруди, а також парк збереглися майже повністю.

Напроти палацу розташована будівля арсеналу, що являє собою одноповерхову будівлю у вигляді витягнутого прямокутника. Флігелъ являє собою двоповерхову будівлю у стилі неоготики. З історичних будівель садиби збереглися будинок для прислуги та стайні. Цікавим є також палацовий міст початку XIX століття, що виконував функції шлюзу. Під ним - крутий обрив, над яким нависає ескарп XVI століття, що був частиною середньовічного замку[3,с.184]. Площа садиби складає близько 3,5 га. Палац оточує великий пейзажний парк, який було закладений у першій половині XIX століття і розташовувався на обох берегах річки Жван. У період будівництва палацу парк реконструював відомий паркобудівник Дюнісі Міклер[4,с.119]. Він уміло використав ландшафт навколо палацу з великими природними скелями, посеред яких проклав алеї і створив кам'яні лави і стіл, що збереглися до сьогодні. В окремих місцях збереглися фрагменти замкових мурів. Палац, арсенал, два флігелі, замкові мури та міст садибного комплексу є пам'ятками архітектури та містобудування національного значення, а парк - пам'яткою місцевого значення.

Палацо-парковий комплекс родини Собанських у селі Михайлівці має цікаву історію свого виникнення. Перша писемна згадка про Михайлівці міститься у Грамоті короля Польського і Литовського Владислава II Ягайла і датується 1403 роком. Після зміни кількох власників, на початку 1760-х років право на володіння Михайлівцями отримав Войцех Дзержек[1,с.781]. Саме тоді він збудував у селі садибу, яка до нині не збереглася, навіть не відомо де вона знаходилась, хоча саме в тому старому будинку відбулися події, які в другій половині XVIII століття зробили Михайлівці відомими у всій Польщі, події, що вплинули на хід історії Речі Посполитої, України, Австрійської та російської імперій. Після обрання Станіслава Понятовського королем Речі Посполитої В. Дзержек стає активним учасником опозиційного руху. Восени 1767 року в Михайлівцях зібралися противники короля, найвідомішими серед них були коронний писар Юзеф Пуласький та ксьонз Марек Яндрович, що був палким патріотом Польщі та автором Лицарського закону кавалерів святого хреста. На зібрання до Михайлівців приїздили коронний підчашій Щенсни Чацький і Юзеф Вибіцький, письменник і політик, автор слів національного гімну Польщі[2,с.96-97].

Акт Барської конфедерації було підписано у Михайлівцях в домі В. Дзержка вісьмома особами і проголошено у Барі 29 лютого 1768 року. До нього відразу приєдналися ще 300 шляхтичів, які скріпили цей акт своїми підписами. Конфедерація тоді отримала назву Барської. Її цілі не було досягнуто, а військові підрозділи конфедерації були розгромлені російськими каральними військами. Після поразки Барської конфедерації Михайлівці перейшли у власність родини Собанських. Палац, який нині є у Михайлівцях був спроектований і збудований невідомим італійським архітектором у 1805 році[5,с.78]. Двоповерховий будинок побудований із цегли, випаленої із місцевої глини. Третій поверх, який дуже спотворив палац, надбудований у 1930-х роках, коли в його стінах знаходився плодоовочевий технікум. Із 1956 року в ньому

знаходиться професійно-технічне училище, а з недавнього часу аграрний ліцей.

Цікавим було планування палацу, на першому поверсі розташовувалося 10 приміщень різного призначення. Середину будівлі займав передпокій, за яким знаходилась зала витримана у мисливському стилі. Майже всі приміщення як в нижньому, так і у верхньому поверхах, мали старовинне облаштування, яке сягало другої половини XVIII століття, і репрезентувало стиль ампір Людовіка XVI[2,с.156]. Праворуч від палацу розташувався флігель, побудований у стилі класицизму, який мав веранду з тильної сторони.

Крім палацу і флігеля збереглася каскадна система з чотирьох ставків, кам'яний мур, широкі алеї, що радіально відходять від палацу. Територія садиби із парком займає 22 га. У ньому вдалося зберегти понад 50 видів деревних культур, серед них і реліктова горобина(берека), яка нині вже майже не зустрічається на території України. Відомо, що у 1917-1920-х рр. всі Собанські виїхали до Польщі, залишивши тут свої маєтки та різні підприємства. Все майно Собанських було знищене або розграбоване після 1917 року. У Михайлівцях і досі згадують останнього із Собанських – Броніслава і як талановитого господарника, і як освічену та добру людину[2,с.263]. Наш край завдячує Собанським, Дзержкам, Бушинським та іншим польським родинам за запровадження нових технологій ведення сільського господарства, створення промислових підприємств, прокладання доріг та започаткування осередків культури. Палацо-парковий комплекс садиби Собанських є пам'яткою архітектури і містобудування місцевого значення.

Палац у Котюжанах знаходиться на північній окраїні села посеред частково збереженого пейзажного парку з фруктовим садом, багатьма джерелами і водопадом, який називається Шум. Садибу, на території якої знаходиться палац, було засновано на початку XIX століття. Одноповерховий палац було збудовано близько 1885 року. На початку XX століття маєток купив відставний генерал Ценін. У 1910 році під час селянських виступів будинок повністю згорів[6,с.73-74].

У 1912 році вдова генерала Євгенія Ценіна з роду Крупенських збудувала новий палац на фундаменті згорілого палацу. Після жовтневого перевороту 1917 року місцеві селяни вбили управляючого маєтком і розграбували садибу. Після цих подій Євгенія Ценіна назавжди покинула Котюжани і виїхала до Румунії. Подальша її доля невідома.

Проект палацу був створений відомим петербургським архітектором Оскаром Мунцом. Двоповерховий палац збудований із цегли, яку випалювали на місцевому цегельному заводі, що належав Є.Ценіній. На кожній цеглині зберігся іменний знак із літерами ЕЦ – першими літерами Євгенії Ценін[3,с.190]. Цегла і досі вражає надзвичайною якістю. Палац симетричний в композиції, п-подібний у плані, з аттиком і ризалітом, з триарочною лоджією на другому поверсі, з якою на мансарду ведуть вузькі чавунні гвинтові сходи. У центрі розміщеного фасаду на другому поверсі знаходиться ренесансна лоджія, що завершується аттиком з декоративними вазами по краях.

Такі ж вази розміщуються на всіх кутах та виступах палацу. Цікавим є оздоблення вікон на першому поверсі та вишукані псевдобалкончики на другому. На головному фасаді розміщено барельєфи з античними та рослинними мотивами а також ніша, в якій ймовірно містилася скульптура. Оздоблення інтер'єрів не збереглися. Планування палацу коридорне з двостороннім розміщенням приміщень. За своїм архітектурним стилем палац в Котюжанах близький до відомого Лівадійського палацу, що був побудований у той же час.

Палац розташований на території ландшафтного парку та фруктовому саду, що займають площу 11 га. на горбистій місцевості неподалік річки Лядова. Пологий схил переходить у крутий та обривчастий яр з густою рослинністю. Над яром на початку ХХ століття збудовано міст-віадук, особливістю якого є високі опори. Міст я одним із небагатьох збережених творів декоративно-паркової архітектури малих форм. Міст збудовано із місцевого сірого граніту. Дорога до палацу в ті часи вела саме по ньому. Неподалік від нього є другий одноарковий міст, споруджений у той же час. У садибі зберігся кам'яний стіл, стільниця якого зроблена із цільного грубо обробленого куска каменю[2,с.161].

Напередодні Другої світової війни у палаці містився будинок для дітей репресованих батьків. Під час нацистської окупації жителі Котюжан врятували життя 120 його вихованців. Нині тут розміщено школу-інтернат. Палац та міст є пам'ятками архітектури і містобудування національного значення, а парк – місцевого значення.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Приходи і церкви Подільської єпархії. Під редакцією Ю. Сіцинського. Біла Церква, 2009.
2. Володимир Ревуцький. Сторінки забутої історії. Оповіді про минувщину містечок та сіл Мурованоктуриловецького району. Житомир, 2023.
3. Пам'ятки історії та культури Вінницької області. Частина 1. Гол. редактор Ю. Зінько. Вінниця, 2019.
4. В. Серветник, В. Тучинський. Люди твої, Мурованоктуриловецьчину. Довідкове видання. Вінниця, 2020.
5. Чотирнадцять мандрівок Вінниччиною. Укладач Д. Антонюк. К., 2009.
6. Антонюк Д. Триста п'ятнадцять польських замків та резиденцій в Україні. Путівник. К., 2012.

Валерій Рекрут

«РОЗПРЯГАЙТЕ, ХЛОПЦІ, КОНЕЙ...» ВПЕРШЕ ЗАСПІВАЛИ В ГАЙСИНІ

***Анотація.** У статті висвітлюється діяльність гайсинчанина Балацького Дмитра Євменовича – видатного диригента й організатора хорових колективів в Україні, автора всесвітньо відомої пісні «Розпрягайте, хлопці, коней». На підставі матеріалів*